

BRUCE LINCOLN

SECRETE, MINCIUNI
ȘI CONSECINȚE

Trecutul ascuns al unui mare savant
și asasinarea discipolului său

Traducere din limba engleză de Sorana Lupu

POLIROM
2024

Cuprins

<i>Mulțumiri</i>	7
1. Un teanc de hârtii (1991-2017)	9
2. Un trecut ascuns. Partea I (1927-1937).....	19
3. Un trecut ascuns. Partea a II-a (1938-1979)	53
4. Un trecut ascuns. Partea a III-a (1972-1985)	91
5. O crimă nerezolvată. Partea I (1986-1991).....	123
6. O crimă nerezolvată. Partea a II-a (1991-)	153
<i>Anexă. Continuitate și schimbări în apărarea lui Eliade de către Culianu</i>	183
<i>Note</i>	195
<i>Index</i>	249

O crimă nerezolvată

Partea I (1986-1991)

I

Oricât de deranjante i se vor fi părut unele dintre întrebările lui Culianu, Eliade era extrem de atașat de protejatul său și realmente impresionat de erudiția lui. Multe dintre interesele lui Culianu le reflectau pe ale lui însuși (ocultism, șamanism, magie, alchimie, tendințe ezoterice în Renașterea italiană), în timp ce altele arătau influența lui Ugo Bianchi (gnosticism, dualism, creștinismul timpuriu)¹. La începutul și la mijlocul anilor 1980, cei doi savanți români au păstrat o legătură strânsă, iar Culianu a mers frecvent să-și vadă mentorul, descriind vizitele în termeni entuziaști: „Călătoria mea estivală la Paris ia caracterul unui pelerinaj la Mircea Eliade, singurul eveniment al vieții mele pe care repetiția constantă îl transformă aproape într-un act ritual”². De câteva ori s-au vizitat la Chicago și Groningen (figura 5.1). Cât despre Eliade, acesta vorbea despre Culianu ca despre o „speranță a disciplinei noastre”, „singurul român care este cu adevărat un istoric al religiilor” și „un savant extraordinar”³. La mijlocul anilor '80 a mers chiar mai departe. Pe 1 august 1984, la scurt timp după ce a apărut articolul lui Culianu despre „țestoasa oarbă”, Eliade nota în jurnal: „Admirația mea pentru Ioan este sinceră și fără margini. [...] Sper că voi putea scrie odată tot ce gândesc despre Ioan Culianu”⁴.

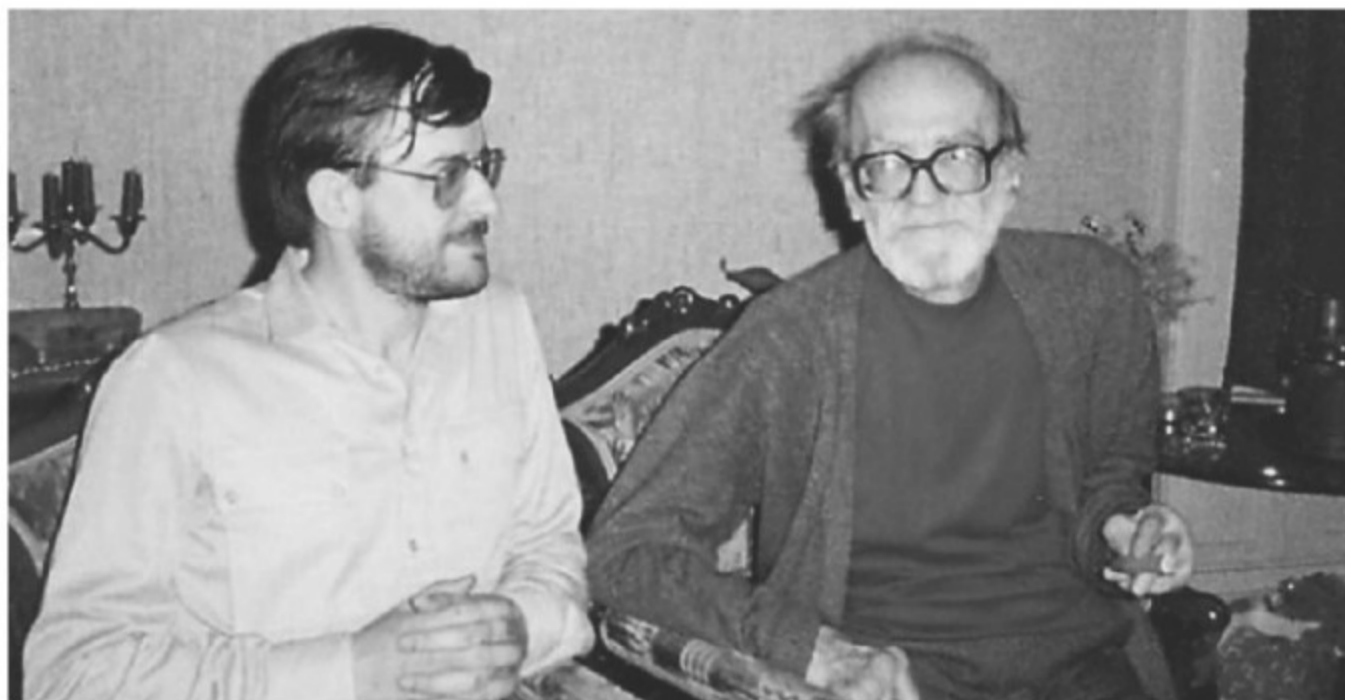

Figura 5.1. *Ioan Culianu și Mircea Eliade la Groningen, august 1984*

În mai multe rânduri, Eliade l-a recomandat pe Culianu pentru posturi la universități importante și, în cele din urmă, l-a adus la Chicago ca profesor invitat pentru semestrul de primăvară din 1986. Cei doi aveau de gând să lucreze împreună la un dicționar al religiilor, dar pe 14 aprilie, la scurt timp după sosirea lui Culianu, Eliade, în vârstă de 79 de ani, a suferit un atac cerebral grav. Transportat de urgență la terapie intensivă, el a rămas în viață până pe data de 22 aprilie, timp în care Culianu s-a ocupat de majoritatea aspectelor practice : i-a oferit sprijin și alinare celei de-a doua soții a lui Mircea, Christinel, a hotărât cine să aibă acces la patul lui Eliade, a discutat cu medicii, cu oficiali ai universității și cu alții. Apoi a ajutat la organizarea ceremoniei funerare, în cadrul căreia el, Saul Bellow și Paul Ricœur au citit din opera lui Eliade în fața unei mulțimi care a umplut până la refuz capela Rockefeller a universității.

Pentru multă lume de la Chicago, Culianu era succesorul firesc al lui Eliade. Mircea promova această idee de ceva vreme, iar Christinel a continuat campania, exprimându-și aprecierea personală ca o completare la înalta stimă profesională arătată

de Mircea. Chris Gamwell, decanul Divinity School, a îmbrățișat și el ideea, la fel ca Joseph M. Kitagawa, fost decan, profesor emerit de istoria religiilor și coleg apropiat al lui Eliade. Însă Frank Reynolds și Wendy Doniger – membri importanți ai corpului profesoral, specializați în istoria religiilor – s-au opus, considerând că lucrările lui Culianu erau prea eurocentrice pentru un departament care își concentrase de-a lungul timpului atenția asupra tradițiilor nonoccidentale. Nevrând să organizeze un proces de selecție obișnuit și să lase aceste diferențe să genereze un conflict deschis, decanul Gamwell a ales să îl aducă înapoi pe Culianu ca profesor invitat în primăvara anului 1987, plasându-l la Departamentul de Istoria Creștinismului (unde nu exista opoziție) și, în secundar, la Istoria Religiilor. Numirea a devenit permanentă un an mai târziu. Deși nu era lipsită de precedent, această procedură de angajare folosită în cazul lui Culianu era neobișnuită și, fără sprijinul puternic și persistent al familiei Eliade, probabil că el n-ar fi primit postul⁵.

Culianu, care nu fusese mulțumit de viața din Olanda, era acum entuziasmat. A atras rapid în jurul lui un grup de studenți entuziaști, iar munca lui de cercetare a început să se îndrepte în direcții noi. Chiar și așa, responsabilitatea de a apăra reputația lui Eliade apăsa greu asupra tânărului savant instalat ca succesor al acestuia.

II

Moartea unui savant eminent declanșează întotdeauna o revărsare de necrologuri, omagii și reevaluări. Printre cei cărora li s-a cerut să scrie despre Eliade s-a numărat și Vittorio Lanternari, un eminent istoric italian al religiilor, care – asemenea lui Alfonso Di Nola și Furio Jesi – era deopotrivă marxist

și evreu. Acesta a răspuns cu o recenzie lungă și serioasă, ce conținea un amestec de păreri bune și mai puțin bune despre opera lui Eliade și a apărut într-o revistă italiană de sociologie critică⁶. Când a fost publicată, Lanternari i-a trimis un exemplar lui Culianu, împreună cu o scrisoare amabilă, explicând încercarea lui de a găsi o cale de mijloc între acuzațiile lui Di Nola și apărarea lui Culianu. După cum spunea Lanternari, „am considerat că profesorul Eliade a fost cu adevărat implicat în mișcarea și ideologia lui Codreanu ; dar nu am găsit mărturii certe ale «antisemitismului» său”⁷. După publicarea articolului însă Lanternari a luat cunoștință de existența unor dovezi mai ample, iar opinia lui s-a schimbat în rău.

Am primit, între timp, de la un scriitor român un manuscris în care poziția ideologică a profesorului Eliade în perioada lui Codreanu în România este documentată pe larg prin câteva articole pe care le-a scris pentru *Buna Vestire* în acei ani, dar și prin alte mărturii. Sunt din păcate nevoit să declar că afirmația dumneavoastră referitoare la construirea unei „legende negre” despre Mircea Eliade trebuie considerată lipsită de substanță. Îmi pare foarte rău că sunt nevoit să fac această afirmație, dar ea vine din considerația cuvenită corectitudinii informației istorice.⁸

Culianu a răspuns cu nervozitate, apărând reputația lui Eliade și pe a lui însuși. În articolul lui, Lanternari a dedicat câteva pagini textului lui Culianu despre „țestoasa oarbă”, reluând observația lui Crescenzo Fiore conform căreia argumentele apologetului principal al lui Eliade ar trebui tratate cu precauție⁹. „Nu sunt «apologetul» nimănui”, a replicat Culianu, subliniind faptul că respectivele concluzii privitoare la Eliade se bazau pe doi ani de cercetare minuțioasă, și nu pe o loialitate oarbă¹⁰. În ciuda protestelor lui Culianu, cele ce au urmat susțin caracterizarea dată de Lanternari rolului pe care îl juca tânărul cercetător.

În această controversă, articolul din 1937 „De ce cred în biruința Mișcării Legionare” devenise un subiect major de dispută. Criticii îl vedeau ca pe o dovadă incontestabilă a faptului că Eliade era fascist și antisemit, în timp ce Eliade contracara acuzația negând că articolul ar fi fost al lui. În „Broasca țestoasă oarbă”, Culianu amplifică negațiile lui Eliade, respingând articolul ca fiind „un fals de calitate proastă”¹¹. În răspunsul către Lanternari și într-o scrisoare către Arnaldo Momigliano, care a fost și el implicat în acest schimb de replici, Culianu a mers și mai departe, negând că Eliade ar fi scris vreodată pentru *Buna Vestire* și provocând pe oricine credea contrariul să-i arate dovada fizică¹².

După mai puțin de o zi, Culianu s-a gândit că exagerase. În consecință, i-a scris lui Mac Linscott Ricketts, de la care credea că obținuse Lanternari informațiile¹³. Ricketts era unul dintre cei mai devotați discipoli americani ai lui Eliade, care își concentrase cercetările asupra vieții și operei profesorului său și care fusese multă vreme principalul traducător al acestuia¹⁴. În timp ce făcea cercetări pentru vasta lui lucrare despre perioada din România a lui Eliade, Ricketts a petrecut câteva luni la Biblioteca Academiei Române, fotocopiind sute de publicații din tinerețe ale lui Eliade și traducându-le pe cele din arhivele cu acces restricționat pe care nu avea voie să le copieze¹⁵. Ca răspuns la întrebarea lui Culianu, Ricketts a confirmat existența articolului în chestiune și i-a trimis o traducere a acestuia, împreună cu alte opt texte legionare ale lui Eliade¹⁶. Pe lângă acestea, a trimis și câteva comentarii. Deși accepta faptul că Eliade nega că ar fi fost autorul textului, considera că articolul în chestiune era în concordanță cu ceea ce credea Eliade la acea vreme, deoarece „aproape fiecare dintre idei poate fi pusă în paralel cu una din alt text de-al lui”. Chiar și așa, reușise să se convingă că articolul nu conținea nimic realmente antisemit, deoarece referirile la evrei erau „doar naționaliste”¹⁷. Culianu a acceptat bucuros poziția lui Ricketts

cu privire la primul punct și al treilea, minimalizând în același timp importanța celui de-al doilea.

În scrisoarea sa către Momigliano, Culianu a adoptat o postură nobilă, proclamând că, dacă Lanternari – sau oricine altcineva – putea prezenta un exemplar al articolului disputat, „întrucât nu caut decât adevărul... Voi face o *amende honorable*”¹⁸. După o săptămână avea în mână o traducere a acelui articol, dar nu s-a simțit obligat să își onoreze promisiunea, după cum reiese din scrisoarea sa ulterioară către Ricketts.

În sfârșit, sunt în posesia întregului mult-râvnit dosar privind simpatiile politice ale dlui Eliade din perioada 1938-1940. Anul trecut eram probabil prea supărat pentru a nota cu fidelitate ceea ce am vorbit despre acest subiect; impresia mea a fost că ați negat existența articolului din *Buna Vestire*, dar probabil că nu ați făcut decât să confirmați propria mea afirmație că nu a fost scris de el. Oricum, lucrurile nu s-au schimbat prea mult și nu simt că ar trebui să-mi redefinesc poziția: dl Eliade nu a fost niciodată antisemit, *membru* al Gărzii de Fier sau pronazist. Dar înțeleg oricum că a fost mai apropiat de Garda de Fier decât mi-ar fi plăcut să cred. Vă trimit articolul domnului Lanternari. Inutil să spun, cred că nu știe nimic din subiectul despre care scrie.¹⁹

Și în acest caz, așa cum avea să facă și în alte ocazii, Culianu ignora critici serioase respingându-i pe cercetătorii bine informați și principiali care le avansau, pe motiv că sunt ignoranți, răuvoitori sau – așa cum vom vedea în cazul Adrianei Berger – victimele unor deliruri patologice.

III

Pe parcursul următorilor ani, Culianu și Ricketts au comunicat frecvent. Deși existau dezacorduri minore între ei, împărtășeau multe dintre aceleași loialități, opinii și obiective. Ricketts